

BENEDETTO CROCE'S ESTETIKA KAIP ALTERNATYVA MODERNISTINEI ESTETIKOS SAMPRATAI*

Vaiva Daraškevičiūtė

Vilniaus universiteto

Religijos studijų ir tyrimų centras

Universiteto g. 9/1, LT-01513

El. paštas: vaiva.daraskeviciute@gmail.com

Šiame straipsnyje ginama tezė, kad Benedetto Croce's estetikos samprata yra alternatyvi modernistinei estetikos sampratai, pagal kurią menas tiriamas kaip specializuota sritis. Croce oponuoja tiek empirizmui, tiek racionalizmui pamatinio pažinimo poziciją suteikdamas ne jausmams ar intelektui, bet intuicijai. Croce's intuicijos sampratos aptarimas atskleidžia, kad jo estetikoje menas suvokiamas meno filosofijos, o ne modernistinės estetikos prasme. Tai įrodoma dviem etapais: pirmiausia, aptariant intuicijos kaip pamatinio pažinimo reikšmę Croce's filosofinei sistemai, antra, remiantis tuo, kad intuicija Croce'i galima tik kaip ekspresija, teigiama, kad ši jungtis implikuoja visuomet aktyvų ir kūrybišką santykį su pasauliu.

Pagrindiniai žodžiai: intuityvus pažinimas, ekspresija, estetika, menas, racionalizmas, romantizmas.

Bet kuriame filosofijos istorijos tome perskaitysime, kad Benedetto Croce (1866–1952) yra itališkojo neoidealizmo kūrėjas ir atstovas, tačiau pradėjus gilintis į jo estetiką tampa akivaizdu, kad tai labai savita ir originali meno filosofija, kuri netelpa į idealistinės, romantinės ar empiristinės estetikos sampratos rėmus. Tačiau iš kitos pusės, neįmanoma nepripažinti, kad Croce's estetika turi platoniškosios, kantiškosios, romantinės, idealistinės filosofijos bruožų, – ji gimė filosofijos tradicijos kontekste ir, kitaip nei tampa įprasta postmodernizme, tą kontekstą pripažįsta, jo ribose diskutuoja ir jam oponuoja. Kad Croce savo estetika grindžiamą filosofinę sistemą kuria

atsižvelgdamas į estetikos ir bendrąją filosofinę tradiciją, rodo jo pirmas didysis veikalas *Estetika*, kuris padalytas į dvi dalis: pirmoji, pavadinta *Teorija*, skirta savajai sampratai pristatyti, o antroji – *Istorija* – išsamiai aptaria estetikos tradiciją nuo Antikos iki psichologizmo ir pozityvizmo estetikos. Istorinę dalį Croce rašo ne kaip istorikas, bet kaip teoretikas, tai yra nekelia sau uždavinio objektyviai pažvelgti į aptariamą argumentą, bet diskutuoja su pristatomais autoriais. Kitaip sakant, Croce'i estetikos tradicijos kontekstas padeda formuluoti savitą sampratą, kuri, jo įsitikinimu, netelpa į jokios mąstymo srovės ribas¹.

* Straipsnis parengtas pagal projekte „Religija ir kultūra: šiuolaikinio pasaulio iššūkiai tapatumui“ atliktą tyrimą, finansuotą Lietuvos mokslo tarybos (sutarties nr. VAT-13/2010).

¹ Savo filosofiją pats Croce vadino *absoliučiuoju istorizmu (storicismo assoluto)* ir į pastabas, kad toks pavadinimas asocijuojasi su hėgeliniu žodynu, atsakydamas, kad terminas *absolutusis* tiesiog pabrėžia radikalų istoriškumo akcen-

1902 metais išleistas veikalas *Estetika kaip išraiškos mokslas ir bendroji lingvisti-* *ka*² yra tik viena ir pati pirmoji iš keturių „dvasios filosofijai“ dedikuotos Croce's filosofinės sistemos³ dalių. *Estetikoje* Croce ne tik pateikia meno filosofijos sampratą, bet ir ima kloti savo filosofinės sistemos pagrindus. Jau patys pirmieji šio teksto sakiniai apibrėžia žmogiškojo pažinimo struktūrą: „Yra dvi pažinimo formos: tai yra, intuityvusis arba loginis pažinimas; pažinimas arba vaizduote, arba protu; pažinimas to, kas individualu, arba to, kas universalu; atskirų dalykų arba jų santykių; taigi, kuriantis arba vaizdus, arba sąvokas“ (Croce 2005: 3). Vadinasi, pažinimas (teorinė veikla), Croce's nuomone, yra dvejopas, kaip įprasta ir racionalistinės filosofijos tradicijoje: loginis, kuriuo remiasi filosofija, ir intuityvus, kuriuo suvokiame konkrečius

tavimą. Istoriskumo samprata, Croce's nuomone, jo mąstyme yra opozicinė hėgeliniam istoricismui, nes joje paneigiama absoliučios dvasios prielaida: „Hegelis siekė ištirpdyti istoriją filosofijoje, suteikdamas jai kryptį sistemos, kuri vystosi ir sprendžiasi laike, o mes siekiame, priešingai, ištirpdyti filosofiją istorijoje suprasdami ją kaip abstraktų momentą to paties istorinio mąstymo, kuris, kaip ir kiekvienas istorinis aktas, yra amžinos vertės“ (Croce 1956: 417).

² 1902 metais Croce išleido sistematiškiausią estetikai skirtą veikalą *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, kuris buvo parengtas 1900 metais publikuoto darbo *Pagrindinės estetikos kaip išraiškos mokslo ir bendrosios lingvistikos tezės (Tesi fondamentali di un'estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale)* pagrindu.

³ Likusios trys dalys – *Logika kaip grynosios sąvokos mokslas (Logica come scienza del concetto puro)*, 1905), *Praktinė filosofija. Ekonomika ir etika (Filosofia della pratica. Economica ed etica)*, 1909) ir *Istoriografijos teorija ir istorija (Teoria e storia della storiografia)*, 1915).

fenomenus ir meną⁴. Tačiau Croce's sistema skiriasi nuo racionalizmo tuo, kad būtent intuityvus pažinimas čia (Croce's filosofijoje) yra steigiantis – kadangi būtis yra konkreti ir individuali, ji pažįstama estetikos, o ne logikos keliu. Savo tezę apie intuityviojo pažinimo pirmenybę intelektualinio atžvilgiu Croce grindžia teigdamas, kad intelektu pažįstame dalykų santykius (bendrybes), o patys dalykai (atskirybės) prieinami tik intuityviai ir kaip tik šis, intuityvus, pažinimas yra pažinimo apskritai pagrindas. *Logikoje* Croce rašo: „Loginės veiklos prielaidos yra įsivaizdavimai arba intuicijos. Jei žmogus nieko neįsivaizduotų, jis – nemąstytytų... Pajauta⁵ turi būti suvokiama kaip aktyvus ir pažintinis aktas, o ne kaip kažkas nereikšmingo ir pasyvaus, tačiau ši veikla yra ne tik aktyvi, bet ir teorizuojanti“ (Croce 1971: 5). Šia teze Croce *įsivaizdavimams arba intuicijai* suteikia ne marginalią funkciją, bet pastato juos žmogiškojo pažinimo grandinės pradžioje – prieš protą. Būtent tokia intuicijos kaip pamatinio pažinimo samprata ir iš to kylanti estetikos pirmenybė logikos atžvilgiu leidžia mums teigti, kad Croce's estetika yra alternatyvi modernis-

⁴ Croce traktuoja tikrovę kaip dvasios veiklos procesą, todėl juslinio pažinimo nepripažįsta. Dvasios sampratos vartoseną Croce's filosofijoje yra nevienareikšmiška. Jis priešina dvasios dimensiją iš empirizmo ateinančiai nuostatai tikrovę laikyti fizikalistine struktūra. Šia prasme Croce's filosofija artima platoniskajai – ji neneigia materijos, bet nelaiko jos filosofiniam žvilgsniui įdomiu objektu. Iš Hegelio filosofijos Croce perima kitą esminį savo dvasios sampratos aspektą – dvasia jam reiškia istoriją. Šia prasme dvasios dėsniai yra istorijos dėsniai.

⁵ Pajautos (*sensazione*) terminas šiuo atveju turi būti suprantamas emocinės būsenos – jausmo, o ne juslinio pažinimo prasme.

tinei estetikai. Alternatyvi dar ir todėl, kad Croce, puikiai išmanydamas filosofijos istorijos kontekstą, rėmėsi ne tik vokiška jos tradicija, bet, visų pirma, Giambattistos Vico mąstymu.

Vico beveik dviem šimtais metų antcipuodamas reakciją į XIX amžiaus pabaigoje kilusią humanitarinių mokslų krizę, kovojo su Descartes'o palikimu, tai yra jau XVIII amžiaus pirmoje pusėje vyravusia pastanga karteziškuoju metodu vadovautis ne tik gamtos moksluose, bet ir kitose srityse. Oponuodamas šiam modeliui, Vico pasiūlo į filosofijos istoriją įėjusį principą „*verum et factum convertuntur*“ – „tiesa ir dirbinys⁶ konvertuojami vienas į kitą ir sutampa vienas su kitu“ (Vico 2005: 67). Šis principas ne tik implikuoja griežtą subjektyvizmo kritiką bei žmogiškojo pažinimo atskyrimą nuo dieviškojo, bet ir formuluoja tiesos sampratą, alternatyvią racionalistinei. Croce's nuomone, Vico pirmasis sugebėjo suvokti tikrąją meno ir poezijos prigimtį, todėl būtent jį galima laikyti tikruoju estetikos atradėju⁷ – jis, kaip niekas kitas filosofijos istorijoje prieš jį ir po jo, sugebėjo labai ryškiai nubrėžti liniją tarp meno ir mokslo, vaizduotės ir intelekto – po to šios dvi skirtingos veiklos tampa nesupainiojamos. Filosofinei Croce's sampratai lemiamą įtaką padarė Vico įžvalga, kad „poezija yra lygi mokslui ne dėl to, kad joje kontempliuojamos sąvokos, bet todėl, kad ji yra ideali kaip ir mokslas“ (Croce 2005: 281), taip pat ir kita Vico

tezė, kad poetinis žodis gimė anksčiau už prozą „ne dėl malonumo“, bet „iš gamtinės būtinybės“ (Vico 2005: 589) – žmonėms „vaikiškajame jų amžiuje“ pasakos buvo artimesnės nei apibendrinantys filosofiniai apmąstymai. Būtent Vico mąstymas Croce'į atvėrė kelią į alternatyvią racionalistinei ir empiristinei filosofijai.

Čia pasiremsime Luigi Pareysono mintimi, kad Vico ir Alexanderis Gottliebas Baumgartenas abu gali būti laikomi estetikos mokslo steigėjais, tačiau jie atstovauja dviem skirtingoms perspektyvoms. Pirmoji (Baumgartenas) atskiria vaizduotę nuo juslinio pažinimo, antroji (Vico) vaizduotę laiko privalomai susijusia su jusliniu pažinimu. Todėl pirmoji perspektyva (Immanuelis Kantas kaip Baumgarteno sekėjas) suponuoja nuostatą, kad estetika negali būti laikoma pažinimu ir kad nėra jokio kito objektyvaus pažinimo, išskyrus gamtamoklinį, o antrojoje (Croce kaip žengiantis Vico nurodytu keliu) laikomasi nuomonės, kad estetika arba meno filosofija yra vienintelis įmanomas pamatinis (pirmojo lygmens) pažinimas. Pareysono nuomone, abi šios viena kitai prieštaraujantios perspektyvos veda į meno atskyrimą nuo gyvenimo (Pareyson 2009: 91–99). Su pastarąja Pareysono mintimi, išsakančia priekaištą Croce's estetikai dėl meno atskyrimo nuo pasaulio, galime sutikti tik iš dalies⁸ – viena vertus, sekdamas Vico nurodytu keliu, Croce's estetika tvirtina absoliučią meno autonomiją ir tai ją veda į monologiškumą, kita vertus, kaip tik Vico–Croce's numatyta perspektyva oponuoja Baumgarteno–Kanto, taip pat

⁶ Lotyniškas terminas *factum* itališkai verčiamas *fatto*, angliškai – *made*.

⁷ Prie Vico filosofijos Croce grįžo ne kartą. 1901 metais jis publikuoja straipsnį „Giambattista Vico – estetikos mokslo atradėjas“, o 1911 išleidžia monografiją „G. B. Vico filosofija“.

⁸ Mūsų nuomone, paties Pareysono estetika yra post-krocinė, vadinasi, susiformavusi veikiant Croce's estetikai. Plačiau apie tai žr. Daraškevičiūtė 2010: 137–139.

iš jos kylančiai idealistinei perspektyvai, vedančiai į situaciją, kurioje pažinimo monopolis suteikiamas tik gamtos mokslams, todėl Croce's pateikiamą intuityvaus pažinimo pamatiškumą siūlome matyti kaip punktyrą, vedantį link metafizinio mąstymo peržengimo.

Be to, Croce's ir Kanto estetikos supriešinimas negali būti suprantamas vienareikšmiškai. Nors ir įprasta, be abejo, pagrįstai, Croce laikyti hėgelininku, vis dėlto daugelis tyrinėtojų laikosi nuomonės, kad jo estetikos sampratai didžiausią įtaką darė Kanto filosofija⁹. Kaip, kritikuodamas įsigalėjusią nuostatą Croce's estetiką laikyti idealistine, pažymi šiuolaikinis Croce's estetikos tyrinėtojas Ernesto Paolozzi: „Iš estetikos perspektyvos Croce's idealizmas, mūsų manymu, turi būti suprantamas kantiškąja prasme – kaip transcendentalinis idealizmas“ (Paolozzi 2002: 33). Tai reiškia, kad Croce's filosofijos dialektika vadovaujasi lygiaverte ir neišvengiama atskiribių (laikinių faktų) ir visuotinybių (nekintančių formų) vienove. XIX amžiaus vokiečių idealizme meno kūrinys visada yra (tik) prieiga, simbolis, nuoroda į Absoliutą, Croce's estetikoje meno kūrinys suvokiamas kaip konkretus istorinis faktas ir kartu platesnės visumos, tai yra meno, dalis. Kitaip tariant, Croce

domina konkretus meno kūrinys kaip meno apskritai dalis, kaip fenomenas, o ne konkretybės ištirpimas Absoliute ar *logose*, akcentuojamas pats pažintinis aktas, o ne Dvasios pažinimas per meno kūrinį – tuo jo estetika nutolsta nuo klasikinio idealizmo ir priartėja prie Kanto estetikos.

Tezei, gretinančiai Croce's estetiką su Kanto, pritaria ir kai kurie kiti tyrėjai: Paolo D'Angelo, Tullio De Mauro, Francesco Valentini, Eugenio Garin, Carlo Mazzantini. Pacituosime Michelle Maggi. Jis rašo: „Perkomponuodamas loginę ir gnoseologinę kategorijų ir faktinio suvokimo sistemą, Croce pradeda brėžti pagrindinius savo santykio su didžiąja filosofine tradicija, adekvačiai performuluota ir supaprastinta, saitus. Šia prasme jis atsigręžia, pirmiau nei į Hegelį, į Kantą, bet Kantą, kurio mintis atlaisvinta nuo visos architektoninės sistemos ir sukoncentruota į vienintelį principą – „sintezės apriori“ išrandančią intuityvą“ (Maggi 1998: 79). Pats Croce *Estetikoje* rašo, kad Kantas „padaro intelektualistinę klaidą redukuodamas jusliškumo funkciją, arba grynąją intuityvą, į dvi kategorijas, arba funkcijas, – erdvę ir laiką“, o jo įsitikinimu, „charakterizuojanti arba kvalifikuojanti fantazija¹⁰, kuri yra estetinė veikla *Grynojo*

⁹ Benedetto Croce's biografai pastebi, kad išsamiau su Georgo Hegelio filosofija Croce susipažino tik 1905 metais, vadinasi, jau po savo *Estetikos* išleidimo (1902). Straipsnyje *Hegelio vieta filosofijos istorijoje* Croce rašo: „Hegelio filosofija yra paskutinė ir didingiausia aristotelinės ir scholastinės teologizuojančios metafizikos išraiška... Kantas šia prasme yra nepalyginti modernesnis už jį, nes koncentravosi ne į *imago mundi* sistemą arba enciklopedijas, o į kritiką, prologą tos sistemos, kurią siekė sukurti, bet to nenuveikė“ (Croce 1995: 199).

¹⁰ Aristotelis trečiojoje *De Anima* knygoje terminą *phantasia* vartojo analogiškai, t. y. kaip nurodantį žemosios sielos dalies, kuri priklausoma nuo juslinio suvokimo, funkciją. Jis pabrėžė, kad *phantasia* negali būti painiojama su jusliškumu, nes juslės yra visuomet teisios, o vaizduotė gali būti klaidinga. Be to, *phantasia* neturi nieko bendra su *nous* – protu, sielos dalimi, gebančia visuomet priimti tiesą. Vico, remdamasis etimologija, vaizduotę siejo su atmintimi ir su istorija (lot. *memorare* – atsiminti atitinka it. *immaginare* – įsivaizduoti). Kantas *Grynojo proto kritikoje* pabrėžia pažintinį vaizduotės, kaip sielos

proto kritikoje, turėjo užimti erdvės ir laiko aptarimo uzurpuotą vietą, įsteigdama tikrąją transcendentalinę¹¹ Estetiką, Logikos prologą. Taip Kantas būtų išvengęs Leibnico ir Baumgarteno ir susitikęs su Vico“ (Croce 2005: 355). Ši citata atskleidžia, kad Croce, kaip ir Kantas, traktuoja pažinimą kaip kylančią iš subjekto ir formuojančią veiklą. Tačiau, Kanto požiūriu, per jusles suvokiama tikrovė dar prieš intelektą pertvarkoma pagal erdvės ir laiko kategorijas. Šitaip pabrėžiamas tam tikras subjekto pasyvumas – jis apribojamas erdve ir laiku. O Croce teigia, kad suvokimo metu tikrovę pertvarko intuicija, taip akcentuodamas subjekto aktyvumą ir kūrybiškumą.

veiklos, vaidmenį šalia intuicijos ir sąvokos. Vaizduotė Kantui atsakinga už pajautimo ir spontaniškumo santykį pažinime, jos dėka susitinka antlaikiškos loginės kategorijos ir neaiškūs empiriniai pojūčiai. Vokiečių idealistai pabrėžia kuriančiąsias vaizduotės galias (čia imama tapatinti transcendentalinę vaizduotės dimensiją su specifine kuriamąja meno funkcija), Friedrichui Schellingui vaizduotė yra intelektualinė intuicija mene. Hegelis *Estetikos paskaitose* pabrėžia, kad „reikia būti atsargiems ir nespainioti fantazijos su grynai pasyvia vaizduote (Einbildungskraft). Fantazija yra kurianti“ (Hegel 1988: 281). Croce vaizduotės terminą vartoja hegeline prasme, vadinasi, sinonimiškai kuriančiamai fantazijai.

¹¹ Paolo D'Angelo pažymi, kad terminą „transcendentalinis“ Croce vartoja beveik viduramžiška prasme, tai yra norėdamas juo išreikšti tai, ką visi dalykai turi bendra (D'Angelo 1982: 121). Ir išties, *Logikoje* Croce rašo: „<...> transcendentalu yra kaip tik tai, ką būtinai randame kiekviename patirties fragmente“ (Croce 1971: 14–15). Tokią šio termino vartoseną *Grynojo proto kritikos* 12 paragrafe kritikavo Kantas, pats šio veikalo įvade teigęs: „Aš vadinu transcendentaliniu kiekvieną pažinimą, kuriam apskritai labiau rūpi ne objektai, bet būdas, kuriuo mes pažįstame objektus, kiek šis būdas turi būti galimas a priori“ (Kantas 1996: 69).

Croce's intuicijos samprata

Croce's intuicijos sampratos aptarimu siekiama parodyti, kad jo estetikoje menas suvokiamas meno filosofijos, o ne modernistinės estetikos prasme. Tai akivaizdu dėl:

- a) intuicijos kaip pamatinio pažinimo reikšmės Croce's filosofinei sistemai;
- b) intuicija Croce's filosofijoje galima tik kaip ekspresija (o intuicija, vadinasi, ekspresija, yra pamatinė pažinimo forma), todėl tokia jungtis implikuoja visuomet aktyvų ir kūrybišką santykį su pasauliu.

Sergio Givone, vienas įdomiausių šiuolaikinių estetikos lauke dirbančių italų filosofų, pastebi: „Croce'i menas yra totalus ir visa ko pažinimas ir jis yra tokio pobūdžio, kad gali būti prieinamas tik menui“ (Givone 2010: 31). Menas išreiškia kažką tokio, ko sąvokinė kalba nepajėgia išsakyti, o loginis pažinimas – „sugriebti“. 1903-aisiais metais, beveik tuo pačiu metu, kai pasirodė Croce's *Estetika*, Raineris Maria Rilke laiške Franzui Kapussui rašė: „Daiktai nėra tokie apčiuopiami ir nusakomi, kaip mes dažniausiai esame įtikinėjami; dauguma įvykių yra nenusakomi, jie vyksta erdvėje, kurion žodis niekad nėra įžengęs, o labiau už viską nenusakomi yra meno kūriniai, slėpiningi padarai, kurių gyvenimas tveria greta mūsų laikino gyvenimo“ (Rilke 1992: 3). Būtent šis žodžiais nenusakomas slėpiningumas, apie kurį užsimena Rilke, yra Croce's filosofinės sistemos fonas. Todėl mes teigiame, kad Croce, sutapatindamas intuiciją, ekspresiją ir meną, atlieka ne tik neįprastą filosofinėms sistemoms judesį sukeisdamas vietomis estetiką ir logiką, bet ir steigia savo filosofijoje egzistencinį santykį tarp žmogaus ir pasaulio. Deja, šis

Croce's filosofijos aspektas dažniausiai lieka nepelnytai nepastebėtas¹², tačiau, mūsų nuomone, Croce's intuicijos sampratos aptarimas svarbus fiksuojant modernistinės estetikos transformaciją į meno filosofiją.

Intuicija kaip pamatinis pažinimas

Intuicijos samprata yra Croce's mąstymo sistemos ašis. Filosofinėje tradicijoje intuicijos terminas turi ilgą ir nevienareikšmišką istoriją, paprastai juo nurodomas betarpiškas santykis tarp suvokiančiojo subjekto ir suvokiamojo objekto, kitaip tariant, tiesioginė objekto prezencija subjekto sąmonėje. Intuityvus pažinimas priešinamas loginiam-diskursyviam pažinimui¹³.

¹² Amerikiečių filosofas Davidas D. Robertsas pabrėžia Croce's istoriškumo sampratos novatoriškumą, suvokia jo mąstymą kaip alternatyvų vokiškosios tradicijos atstovų Friedricho Nietzsche's, Martino Heideggerio, Hanso Georgo Gadamerio mąstymui ir laiko vienu reikšmingiausių XX amžiaus kontinentinėje filosofijoje. Jis pažymi, kad Croce'į ypač trukdo tai, kad net ir vėlyvuosiuose tekstuose mąstytojas be išsamesnio paaiškinimo vartoja sudėtingą hėgelišką terminiją, kurią įvedė pirmaisiais savo intelektualinės veiklos metais (Roberts 1995: 17–19; anglų kalba – Roberts, D. 1987. *Benedetto Croce and the uses of historicism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press).

¹³ René Descartes'as skyrė du pažinimo kelius: dedukciją ir intuiciją (*evidens intuitus*), bet kokio mentalinio objekto betarpišką pagavą. Johnas Locke'as intuityviuoju pažinimu vadino tokį, kuris betarpiškai, tai yra, be kitų idėjų įsikišimo, suvokia dviejų idėjų sutapimą arba nesutapimą. Panašiai manė ir Gottfriedas Leibnizas. Jis teigė, kad intuicija – tai primityviosios tiesos, tai yra tokios, kurios prieinamos intelektui be kitų tiesų įsikišimo. Kantas *Grynojo proto kritikoje* skyrė juslinę ir intelektualiąją intuiciją, kurią pasiūlė atmesti kaip neprieinamą žmogiškajai

Estetika su intuityviuoju pažinimu siejama nuo pat jos, kaip atskiros disciplinos, pradžios – jau Baumgartenas estetiką vadina juslinio pažinimo mokslu¹⁴. Tačiau Croce, neabejotinai, į filosofijos istoriją įėjo kaip mąstytojas, glaudžiausiai susiejęs estetiką ir intuiciją – estetika jam įmanoma tik kaip intuityvaus pažinimo mokslas. Pirmasis *Estetikos* paragrafas skirtas apibrėžti intuicijos sąvoką ir paneigti įsigaliojusią filosofinėje tradicijoje nuostatą, kad „intuicija yra akla; intelektas jai suteikia akis“ (Croce 2005: 4). Croce's įsitikinimu, norint teisingai suprasti intuicijos sąvoką, būtina ją **išgryninti** nuo to, kas ji nėra, ir suvokti ją kaip savarankišką. Terminas „išgryninti“ čia pasirinktas ne atsitiktinai – Croce *Estetikoje* vartoja terminą „grynoji intuicija“. Kaip žinoma, filosofijos istorijoje terminas „grynas“ vartojamas pačia įvairiausia prasme. Ir jei Kantas bei Hegelis kalba apie „gryną“, kaip išlaisvintą nuo bet kokios patirties ir jusliš-

būtybei ir palikdamas tik juslinę intuiciją: „<...> šis stebėjimo būdas dėl tokio visuotinio galiojimo nenustoją buvęs juslinis kaip tik dėl to, kad jis išvestinis (*intuitus derivativus*), o ne pirminis (*intuitus originarius*), taigi ne intelektualinis stebėjimas, kuris dėl ką tik nurodytos priežasties, matyt, būdingas tik pirminei esybei, bet niekada nebūdingas būtybei, kuri priklausoma tiek savo stebėjimu (apibrėžiančiu jos egzistavimą duotų objektų atžvilgiu)“ (Kantas 1996: 96). Tačiau romantikai elgėsi priešingai nei Kantas – intelektualiąją intuiciją gražino į filosofinę tradiciją, prilygindami žmogiškąjį pažinimą tam pačiam, kuriuo Absoliucioji dvasia, arba kūrėjas, pažįsta pats save. Henri-Louis Bergsonas, intuityvistinės filosofijos pradininkas, nusiteikęs prieš racionalizmą filosofijoje, taip pat šį (intuicijos) terminą vartoja intelektualistinės intuicijos prasme.

¹⁴ Tai yra apibūdinimas, filosofinėje tradicijoje taikomas intuicijai apibrėžti (paties intuicijos termino Baumgartenas neverta).

kumo, tai yra kaip antonimą empiriškumui, Croce, rašydamas apie „grynąją intuíciją“, pabrėžia, kad „grynoji“ reiškia išlaisvinta nuo sąvokų ir bet kokio konceptualumo.

Tačiau konceptualumo paneigimas jokiū būdu nereiškia, kad Croce'i intuícija yra empiriška – kitu žingsniu jis atriboja intuíciją nuo psichologinės ir fiziologinės jos sampratos, tai yra atskiria šią pažinimo formą ir nuo tiesiog jutimo (*sensazione*), kuris, anot jo, yra žemesniojo lygmens suvokimo forma, ir nuo suvokimo (*percezione*), kuriam padedant vyksta skirtis tarp tikrovės ir netikrovės, o šis sugebėjimas nepriklauso intuícijos sferai. Kitaip sakant, Croce paneigia sampratą, siejančią intuíciją su jusliškiu – pasak jo, intuícija peržengia materialios tikrovės ribas, jos sferai priklauso ir įsivaizdavimas. „Kur viskas yra tikra, ten nėra nieko tikro... Intuícija yra nediferencijuota tikrovės suvokimo ir paprasčiausio galimų dalykų įsivaizdavimo vienybė. Intuícijoje mes ne priešpriešiname save kaip empirinę būtybę išorinei tikrovei, bet tiesiog objektyvuojame savo įspūdžius, kad ir kokie jie būtų“, – teigia Croce (Croce 2005: 6–7). Šioje vietoje ryški jo polemika su XX amžiaus pradžioje filosofijoje, taip pat estetikoje vyravusiu pozityvizmu¹⁵.

Intuityvus pažinimas, kuris visuomet yra subjektyvus, konkretybių pažinimas, peržengia bet kokią natūralistinio objektyvizmo, taip pat abstrahuojančio sąvokinio

pažinimo formą. Todėl Croce, teigdamas intuityvaus pažinimo pirmenybę tiek julinio, tiek racionalaus pažinimo atžvilgiu, patenka į radikaliai nuo anujų skirtingą paradigmą. Jau cituotas Maggi pastebi, kad „tikrasis Croce's rūpestis yra ne gnoseologinis apibrėžimas, bet, greičiau, ontologinis pripažinimas“ (Maggi 1998: 85). Kitaip sakant, Croce's išeities taškas yra kantiškoje perspektyvoje, iš subjekto valios kylanti pažinimo problema, bet, teigdamas intuícijos kaip pamatinio pažinimo instrumento svarbą, jis transformuoja pažinimo problemą į santykio su pasauliu problemą, šitaip išeidamas už modernistinės filosofijos ribų.

Svarbu ir tai, kad Croce's filosofijoje pabrėžiamas intuícijos išlikimas žmogiškojo pažinimo ribose atmetant romantinę nuostatą. Croce's filosofija ne kartą buvo gretinama su romantikų tekstais. Reikia pripažinti, kad toks gretinimas negali būti pavadintas gretinimu be pagrindo. Croce's tekstus, ypač iš pirmo žvilgsnio, nesunku „perskaityti“ per romantizmo šydą, t. y. kaip iškeliančius jausmingumą virš racionalumo ir empiriškumo. 1908-ais metais Heidelbergo konferencijoje skaitydamas pranešimą „Grynoji intuícija ir meno lyriškumas“ Croce kalbėjo: „Grynoji intuícija yra iš esmės lyriškumas. <...> Grynoji intuícija, kuri neprodukuoja sąvokų, gali reprezentuoti tik sielos būsenas. O sielos būsenos yra aistringumas, sentimentalumas, asmeniškumas, kuris sutinkamas kiekviename meno kūrinyje ir kuris įtakoja jo lyriškumą“ (Croce 2003: 23). Būtent šiame pranešime Croce pirmą kartą pavartojo terminą „lyrinė intuícija“ – juo keisdamas „grynąją intuíciją“. Tai galima vertinti kaip brandaus mąstytojo pastangą ieškoti savo terminų. Pats Croce yra teigęs, kad jo *Estetikoje* var-

¹⁵ Croce's estetikos ir filosofijos santykis su pozityvizmu – daugybės tyrimų susilaukusi tema. Pozityvizmas buvo pirmasis Croce's teorinis priešas ir kritikos objektas, kita vertus, pats Croce savo filosofinę kelionę pradėjo būtent pozityvistinės filosofijos terpėje. Apie Croce's filosofijos santykį su pozityvizmu žr. Galasso 1990; Bobbio 1969.

tojama terminija yra pernelyg pozityvistinė ir empiristinė ir galima būtų daryti išvadą, kad pasirinkdamas tokį poetinį intuicijos apibrėžimą, Croce žengė žingsnį link romantinės iracionalistinės filosofijos. Tačiau iš principo Croce's filosofijos sąsajos su romantizmu neperžengia vartojamų sąvokų lygmens. Jo mąstymo ryšys su idealistine filosofija apskritai atsiskleidžia per santykį su istoriškumu, o ne per analogišką meno supratimą. Ir nors intuicijos kaip pažinimo formos sureikšminimas siūlo analogijas su, pavyzdžiui, Schellingo meno filosofija, prisiminus, kad romantiškoji intuicijos samprata implikuoja antžmogišką galią perimti Absoliučios Dvasios tiesas ir jas perteikti meno kūrinyje, kuris suprantamas kaip tų amžinųjų tiesų laikinasis simbolis, tenka konstatuoti, kad Croce's intuicijos samprata neturi nieko bendra su romantiškąja. Kaip pastebi D'Angelo, „Croce's intuicijos terminas yra tarpinis variantas tarp Leibnico *cognitio sensitiva, clara, confusa et non distincta* ir Kanto gryniosios intuicijos: iš pirmosios jis perima bruožą tarnauti pačiai sau kaip pažinimas ir nebūti, tai yra pasislėpti, kai ja aiškinamas sąvokos veiksmas; iš antrosios – bruožą kokybiškai, o ne tik kiekybiškai skirtis nuo loginio pažinimo“ (D'Angelo 1982: 39). Su šia D'Angelo išvada sutinkame iš dalies. Viena vertus, toks Croce's intuicijos sampratos apibūdinimas gali tikti *Estetikos* laikotarpiui, kai Croce vartoja *gryniosios intuicijos* terminą, tačiau nuo 1908-ųjų, kai jis pradeda vartoti *lyrinės intuicijos* apibrėžimą, vis ryškesnė tampa tendencija intuiciją suvokti egzistencialistine prasme. 1934 metų rinkinyje *Poezija lyrinė intuicija* keičiama *kosmine intuicija*, tuo pabrėžiant transcendentinę meno funkciją.

Intuicijos, ekspresijos ir meno sutapatinimas

Vis dėlto pagrindinis Croce's intuicijos bruožas, tas, kuris, Croce's įsitikinimu, skiria intuiciją nuo ne intuicijos, jo sampratą smarkiai atitolina nuo kantiškosios ir apskritai klasikinės intuicijos sampratos: „Kiekviena tikra intuicija arba reprezentacija yra kartu ekspresija“ (Croce 2005: 12). Croce's tezė, tvirtinanti, kad intuicija neįmanoma be ekspresijos, filosofijos istorijos kontekste yra originali ir netikėta. Tam tikra prasme tokia šių sąvokų priklausomybė¹⁶ sukonkretina ir susiaurina labai plačiai suprantamą intuicijos sąvoką. Kalbant apie loginį pažinimą, nekyla daug klausimų, – visiems aišku, koks jis yra, tačiau apibrėžti intuityvų pažinimą nepalyginti sudėtingiau. Croce, sutapatindamas intuiciją su menu, atmeta vidinės intuicijos (tai yra tik sielos gelmėse slypinčių meno kūrinių) galimybę: „Neišreikštas vaizdinys, ar tai būtų žodis, daina, piešinys, tapyba, skulptūra, architektūra, žodis, net iškuždėtas tyliai sau pačiam, melodija, skambanti tik savoje krūtinėje, piešinys ir spalvos, kuriuos piešia vaizduotė ir jie nuspalvina visą sielą ir kūną, tai – neegzistuojantys dalykai“ (Croce 2005: 211). Be to, Croce, prilygindamas intuiciją ekspresijai, labai nutolsta nuo romantiškosios genijaus kulto teorijos, teigiančios, kad būtent intuicijos būdu genijui tampa pasiekiamos dieviškosios idėjos. Croce apskritai paneigia genijaus, kaip gamtos apdovanoto ypatinga tik menininkams būdinga intuicija ir dėl

¹⁶ Intuicija Croce's filosofijoje neįmanoma be ekspresijos, bet ekspresija galima be intuicijos, tai būtų mimika, pozityvių ar negatyvių jausmų išraiška.

to iš esmės besiskiriančio nuo „paprastų“ žmogiškų būtybių individo, sampratą: „Užuoat sakius *poeta nascitur*, reikėtų sakyti *homo nascitur poeta*“ (Croce 2005: 20)¹⁷. Menininkai, anot jo, yra tiesiog jautresnės intuicijos žmonės, tačiau ir meno dimensijoje kalbame apie kokybiškai tą pačią, visoms žmogiškoms būtybėms būdingą intuiciją¹⁸. Todėl intuicija kaip pamatinis pažinimas yra bendražmogiškai universali, bet kartu intuicija yra menas.

Čia matome, kad ekspresijos dimensija Croce'į pasitarnauja kaip perėjimas nuo intuicijos prie meno. Vieną pagrindinių jo estetikos tezių grafiškai būtų galima pavaizduoti šitaip: intuicija = ekspresija = menas. Lyg to neužtektų, būtent intuicija (vadinasi, ekspresija ir menas taip pat), kaip ne kartą minėta, yra pamatinis žmogiškojo pažinimo būdas. Perfrazavus, ši tezė virsta dar labiau gluminančia – menas yra pamatinis žmogiškojo pažinimo būdas. Prisiminus, kad menas Croce'į yra teorinė veikla, ši tezė empiristinės filosofijos požiūriu tampa absurdiška. Galima būtų teigti, kad šiuo atveju

turime grynojo idealizmo pavyzdį, tačiau, atidžiau pažvelgę, matome, kad Croce's intuicijos-ekspresijos-meno sutapatinimas neatitinka ne tik empirizmo, bet ir idealizmo logikos. Croce's estetikos teiginys, kad meninė veikla yra teorinis, o ne praktinis (vadinasi, siekiantis suprasti, o ne keisti tikrovę) santykis su pasauliu, o tos veiklos objektas yra konkretūs, bet ne abstraktūs (tai jau priklausytų teoriniam loginiam pažinimui) reiškiniai ir faktai, prieštarauja klasikiniam vokiečių idealizmui.

Kita originali ir mums čia labai svarbi Croce's tezė teigia, kad intuicija-ekspresija-menas yra **aktyvi** pažintinė veikla. Aktyvumo terminas vėlgi reikalauja paaiškinimo, nes šiuo atveju būtina prisiminti atkaklų Croce's tvirtinimą, kad meno kūrinio daiktiškumas – jo materialioji forma, taigi – juslinis pradai, nėra svarbus. Teigdamas tai, italų filosofas pasiremia Renesanso menininko Mikelandželo posakiu, kad tapoma smegenimis, o ne rankomis. „Croce siekė pagrįsti dvasinę, o ne praktinę meno prigimtį“, – tvirtina Carmello Sgroi (Sgroi 1976: 50). Šia prasme Croce'į menas kaip vidinio pasaulio raiška yra artimas intelektualiniam aktyvumui, visiškai nuvertinant veiklą, kurios metu meno kūrinys yra atliekamas¹⁹. Tačiau pagrindinė plotmė, kurioje reiškiasi intuicijos aktyvumas, yra išorės pasaulio vizijos transformacija vidiniame pasaulyje ir tos transformacijos išreiškimas. Laiko tarpe, skiriančiame intuiciją nuo ekspresijos, yra impulsas, kurį gali inspiuoti bet kokia nereikšminga smulkmena.

¹⁷ Analogiškai Croce elgiasi grįsdamas filosofinio mąstymo ir mąstymo apskritai tapatumą ir gretindamas filosofinį mąstymą su praktiniu sveiku protu. Tekste, pavadintame *Sutapimai tarp filosofijos ir bendrinių posakių*, jis rašė: „Todėl negali būti didesnio pasitenkinimo menininkui nei išgirsti skaitytoją ar žiūrovą sušunkant – šitą jaučiau ir aš! – ir nėra didesnio džiaugsmo filosofui sutikti savąsias filosofemas sveiko proto padiktuotuose posakiuose“ (Croce 1993: 203–204).

¹⁸ Tokia „demokratiška“ nuostata Croce prieštarauja ne tik romantikams, bet ir Kantui. Pastarasis *Sprendimo galios kritikoje* rašo: „<...> betarpiškas suinteresuotumas gamtos grožiu iš tikrųjų nėra visuotinis, o būdingas tik tiems, kurių mąstysena arba jau išlavėjusi tam, kas gera, arba ypač pasiduodanti tokiam lavinimui“ (Kantas 1991: 156).

¹⁹ Čia pastebime Croce's nenuoseklumą – jis pats tvirtina, kad intuicija yra ekspresija, vadinasi, vidinės būsenos transformacija į išorę, tačiau tai jam netrukdo teigti, kad materiali meno kūrinio išraiška yra absoliučiai nesvarbi.

„Kiekvienas poetas žino, kad įkvėpimas jį aplanko kaip kokia nors dėmė²⁰, priedainis, melodija, linija, sielos judesys, arba, kitaip sakant, kaip kažkas, kame nėra nieko apibrėžto, tai yra, tas ritmas, o ne kitas, tie žodžiai, o ne kiti, ta sistema, o ne kita, tokie matmenys ir tokios, o ne kitos proporcijos“ (Croce 2003: 497). Kaip rodo ši citata, Croce deskralizuoja įkvėpimą, – jis neišsina už kasdienybės dimensijos ribų. Tuo, iš vienos pusės, paneigiama romantikų įkvėpimo, kaip aukščiausios būtybės palytėjimo, teorija, o iš kitos pusės, pabrėžiama galimybė jam ištikti ne dangiškoje erdvėje, idėjų pasaulyje, bet tiesiog būnant. Tai jau yra nuoroda į ontologinį santykį su pasauliu, apie kurį kalba egzistencinė filosofija. Ar ši galimybė išliktų įmanoma laikantis pozicijos, kad pamatinis pažinimas yra ne aktyvi ir kurianti intuicija, bet intelektas arba juslės? Intuicijai suteikus pamatinio pažinimo funkciją, įvyksta transformacija, kurios metu pažinimo principas virsta supratimo principu, o estetika – meno filosofija. Croce's filosofija mums atveria alternatyvią perspektyvą tai, kuria jau nuo Parmenido

ištaros „Nes juk mąstyti ir būti – yra tai tas pat ir vis viena“ (Parmenidas 1977: 52) vadovaujasi racionalistinė filosofija.

Kita vertus, netilpdamas į racionalizmo rėmus, Croce netelpa ir į iracionalizmo rėmus – alternatyvi perspektyva suponuojama alternatyvų išeities tašką. Jis neteigia, kad logikoje reikėtų vadovautis estetikos principais, o filosofijoje – intuicija, kaip tik atvirkščiai, jo manymu, filosofiniame traktate visuomet bus svarbesnė loginė struktūra, o meno kūrinys grožis lems daugiau nei jo conceptualumas, – tiesiog intuicija yra „pamatiškesnis“ pažinimas nei protas ar juslės: „Santykis tarp intuityvaus arba ekspresyvaus pažinimo ir intelektualaus pažinimo arba sąvokos, tarp meno ir mokslo, poezijos ir prozos, gali būti tik dvilapisnis. Pirmasis laipsnis yra ekspresija, antrasis – sąvoka: pirmasis gali būti be kito, bet antrasis neįmanomas be pirmojo. Yra poezija be prozos, bet nėra prozos be poezijos. Išties, ekspresija yra pirmasis žmogiškosios veiklos patvirtinimas“ (Croce 2005: 34).

Mūsų nuomone, Croce, teigdamas intuicijos „pamatiškumą“, labai aiškiai formulavo poziciją, nusakomą Friedricho Hölderlino eilutėmis, kurios buvo ypač svarbios vėlyvajam Martino Heideggerio mąstymui: „poetiškai gyvena žmogus žemėje“. Croce's mąstyme pažinimo principas virsta supratimo principu, o estetika – meno filosofija.

²⁰ Turima mintyje italų rašytojo Vittorio Imbriani (1840–1886) „dėmės teorija“ (*teoria della macchia*), teigianti, kad dėmė, šešėlių ir šviesos žaismas inicijuoja sielos jautrumą ir pakelia vaizduotę į kūrybiškumą. Paveikslą inspiravusi dėmė, anot Imbriani, yra subjektyvi paveikslų dimensija, o atlikimas – objektyvi. Imbriani nuomone, objektas yra nepalyginti svarbesnis.

Literatūra

- Bobbio, N. 1969. *Profilo ideologico del Novecento*. Milano: Garzanti.
- Croce, B. 1956. *Etica e politica*. Roma–Bari: Laterza.
- Croce, B. 1971. *Logica come scienza del concetto puro*. Bari: Laterza.
- Croce, B. 2003. *Problemi di estetica e contributo alla storia dell'estetica italiana*. Napoli: Bibliopolis.
- Croce, B. 2005. *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*. Milano: Adelphi edizioni.
- Galasso, G. 1990. *Croce e lo spirito del suo tempo*. Milano: Mondadori.
- Daraškevičiūtė, V. 2010. Atvaizdo ontologiskumo transformacijos estetikoje, *Religija ir kultūra* 6 (1–2): 134–143.
- D'Angelo, P. 1982. *L'estetica di Benedetto Croce*. Roma–Bari: Editori Laterza.
- Givone, S. 2010. *Prima lezione di estetica*. Roma–Bari: Editori Laterza.
- Kantas, I. 1991. *Sprendimo galios kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Kantas, I. 1996. *Grynojo proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Maggi, M. 1998. *La filosofia di Benedetto Croce*. Napoli: Bibliopolis.
- Paolozzi, E. 2002. *L'estetica di Benedetto Croce*. Napoli: Guida.
- Pareyson, L. 2009. *Problemi dell'estetica. Teoria I*. Milano: Mursia.
- Roberts, D. 1987. *Benedetto Croce and the uses of historicism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Roberts, D. D. 1995. *Una nuova interpretazione del pensiero di Croce*. Pisa–Roma: Istituti editoriali e poligrafici internazionali.
- Sgroi, C. 1976. *Benedetto Croce. Svolgimento storico della sua estetica*. Casa editrice G. D'Anna: Messina.
- Vico, G. 2005. Scienza nuova, in G. Vico *Opere*. Milano: Arnoldo Mondadori: 415–961.

AESTHETICS OF BENEDETTO CROCE AS AN ALTERNATIVE TO MODERNIST NOTION OF AESTHETICS

Vaiva Daraškevičiūtė

Summary

This article analyzes the aesthetics of Benedetto Croce as an alternative to modernistic notion of aesthetics. Croce contradicts empiricism and rationalism proposing the opinion that the process of perception begins not at the level of intelligence or senses, but at the level of intuition at first. The discussion on Croce's intuition conception helps us to demonstrate that the art in his aesthetics is perceived more in terms of philosophy of art than in terms of modernistic aesthetics. That is shown in two steps: firstly, discussing how important in Croce's philosophical system is intuition itself as the primary perception; secondly, showing that intuition for Croce is possible only as expression and it means that in this way perception is always creative and active relationship with the world.

Keywords: perception as intuition, expression, aesthetics, rationalism, romanticism.